

De eenzaamheid van zien en niet gezien worden

Voyeurisme bij Louis Paul Boon

Sjaak van der Geest

*Nooit zou mij iets lukken, nooit zou ik datgene kunnen grijpen
wat anderen zomaar in de schoot werd geworpen.
Ik was blijkbaar alleen op de wereld gekomen
om dit alles met mijn ogen op te vangen.
(Eros en de eenzame man – Louis Paul Boon)*

Kijken is een vorm van aanraken; aanraken op afstand en daarom een 'veilig' aanraken. In een TV-portret van hem (*Oude ogen*), vijftien jaar geleden, zei de dichter Adriaan Morriën: 'Als je kijkt, hoef je van geen enkele vrouw af te blijven.' *Augenlust* in de ware zin van het woord. Voyeurisme is dan ook het onbeperkt en (meestal) ongestraft aanraken van wat niet of nauwelijks fysiek aangeraakt kan en mag worden.

De paradox van het zien is dat het enerzijds het begin van de liefde is maar anderzijds de liefdevolle toenadering in de weg kan staan als het zien alleen al het verlangen naar de ander – althans gedeeltelijk – verzadigt.

Dat het oog verlangen en liefde opwekt is door velen opgemerkt. Jacob Cats dichtte:

*Aansien doet vrijen,
Het oog is leytsman van de min
En brengt voor eerst de lusten in.
Wat ooge niet en siet,
Dat begeert het herte niet.*

De antropoloog Bronislaw Malinowski die bijna een eeuw geleden liefde en seks bij een volk in Melanesië beschreef, noteerde dat de ogen de zetel van verlangen en lust zijn en dat volgens zijn informanten een man nooit een erectie zal krijgen als hij zijn ogen gesloten houdt.

In Alberto Moravia's roman *De Voyeur* begint de liefde tussen de ik-figuur Dodo en Silvia met een voyeuristische scène. Op een middag kijkt hij uit zijn raam als hij de luiken wil sluiten voor zijn siësta en ziet door een open raam tegenover hem het interieur van een kamer.

Ik had net een gevoel me voor een toneeldecor te bevinden. Het doek was opgehaald, maar de acteurs, of liever de actrice (want er viel niet aan te twifelen dat het een vrouw was die in deze kamer logeerde), was nog niet opgekomen.

Hij blijft kijken en na een half uur betreedt een jonge vrouw het 'toneel'. Ze ziet hem kijken, begint wat heen en weer te lopen, dingetjes te verzetten en kleedt zich dan uit. Ze pakt een gitaar en speelt wat. Na een tijdje staat ze op en sluit de luiken. De volgende dag gaat hij op zoek naar haar en laat zich aan haar voorstellen. 'Zo ontstond er uit de ontmoeting van een toevallig exhibitionisme en een spontaan voyeurisme een heel normale liefdesverhouding.'

Maar, zoals gezegd, de ogen kunnen zo'n sterke compensatie voor de persoonlijke ontmoeting bieden, dat het bij het zien blijft. Het kijken kan een vlucht zijn van wat men niet daadwerkelijk durft uit te voeren: de bewonderde of begeerde persoon benaderen, aanspreken, omhelzen, liefhebben. Voyeurisme wordt om die reden in de psychiatrie als een afwijking gezien, gedrag dat een 'gezonde' seksuele omgang belemmert. De angst voor de ander als partner blijkt uit het stiekeme karakter van het kijken; de kijker (gluurder) houdt zichzelf onzichtbaar en voorkomt zo een directe confrontatie met de ander. De veiligheid van het ongezien blijven gaat echter gepaard met het gevaar betrappt te worden. Voyeurisme is een combinatie van lafheid en moed.

Het kijken mag dan 'aanraking' zijn, het is een gebrekkig, onvolledig aanraken. In de onvoltooidheid schuilt de frustratie die het verlangen naar een werkelijke aanraking doet groeien, maar nooit tot stand brengt. De onbereikbaarheid van het 'eindpunt' leidt tot steeds frequenter proberen, tot obsessie, tot verslaving. 'Oh schoonheid van het onvoltooid,' dichtte Leopold. Maar ook: 'Oh kwelling van het onvoltooid.'

Geobsedeerd door seks

Deze paradoxen, angsten en kwellingen van het kijken zijn door niemand zo indringend opgeschreven als door Louis Paul Boon in zijn laatste roman *Eros en de eenzame man*, die hij twee maanden voor zijn plotselinge dood in 1979 voltooide. De roman bevat de bekentenissen van een ongelukkige man die terugkijkt op zijn leven van onvoltooid verlangens. In het voorwoord, waarin

hij zich rechtstreeks tot de lezer richt, noemt Boon het een schandelijke maar tevens smartelijke biecht:

Ik weet waarlijk niet of ik dit boek aan het openbaar mag prijsgeven. De vraag kwelt me, of deze schandelijk onzedige maar tevens smartelijke biecht van een eenzame door zijn driften vervolgte en opgejaagde man, niet best in de vergeethoek zou opgeborgen worden. Ik zou zeggen: lees dit boek dan niet. Als u bij deze woorden komt en u zich verwittigd voelt, sla het dan dicht en berg het ergens op waar niemand het vinden kan. En lees het pas als u oud bent geworden en in het leven uw klappen hebt meegekregen. Dan pas, misschien, gaat u voldoende mededogen kunnen opbrengen voor deze, man in wiens biecht de meest schunnige woorden voorkomen en de nog schunniger daden beschreven zijn – maar die toch, ondanks alles, een der ongelukkigsten onder ons moet geweest zijn. En daarom zou ik willen vragen – als u dit boek niet in afschuw van u gaat weggooiden – om bij het ontmoeten van een dergelijke man, hem te benaderen met de tedere liefde die hij nimmer gekend heeft. Wij zijn goed voor de dieren, laat ons ook goed zijn voor hen die leven als beesten.

De man blijkt een voyeur en exhibitionist te zijn die zich vooral voelt aangehouden tot jonge meisjes en niet in staat is 'normale' relaties aan te gaan. Hij wordt geobsedeerd door seks maar blijft ervan verstoken. Zijn herinneringen beginnen in zijn vroegste jeugd. Zijn vader heeft hij nooit gekend: met de noorderzon vertrokken, enkele maanden na zijn geboorte. Hij heeft een tirannieke moeder die zich geroepen voelt 'vuilheid en ontucht uit deze wereld te vagen.' Hij groeit op als een schuw jongetje dat hevig verlangt naar alles wat zijn moeder verboden heeft maar daar tegelijkertijd bang voor is. Op zijn tiende ziet hij vanuit het struikgewas hoe zijn vriendje en een buurmeisje elkaar bekijken en betasten.

En toen ik dit van tussen het onkruid gadesloeg, vroeg ik me af waarom toch ik nooit de moed had opgebracht, het met hem daarover te hebben. Ik had gedacht een uitzondering van een viezerikje te zijn, alleen maar omdat ik er niet aan weerstaan kon toe te kijken. En nu drong het tot me door dat ik dat ik slechts een onhandige toeschouwer was geweest, waar de anderen het waagden deze verboden spelen te bedrijven.

Enkele jaren later raapt hij al zijn moed bij elkaar als hij met open gulp naar een jonge vrouw aan de overkant van de straat loopt.

Wat hoopte en verlangde ik werkelijk? Dat zij dit opmerken zou, vaststellen dat ik niet meer een kind was zoals toen, en dat zij misschien met de glimlach – als ik dicht genoeg bij haar stond – de knots zou uithalen, betasten en be-

wonderen.... Was dit maar gebeurd: hoe heel anders zou dan misschien mijn verdere leven verlopen zijn, zonder al deze bange twijfels, deze laffe onzekerheid, dat besef van al te onervaren zijn. Maar nimmer was het geluk eens met mij, ze keek slechts heel even mijn richting uit, en misschien dacht ze alleen maar: dat jongetje van de buurvrouw staat daar te plassen.

Het verhaal is één lange opsomming van plastisch beschreven gebeurtenissen die stuk voor stuk eindigen in mislukking en frustratie. Hij wordt een rommelopkoper en combineert zijn voyeuristische verlangens met het rondneuzen in meubelstukken, boeken en prenten die hij aantreft in de huizen die hij mag leeghalen. Op een dag vraagt hij een meisje dat alleen in huis is hem aan te wijzen welke boeken wel en niet weg mogen. Hij knoopt zijn overall los en hoopt dat ze zijn seksuele opwinding opmerkt en beantwoordt.

Ik deed alsof ik nog druk aan het werk was, mijn rug naar haar toe. Daarna keerde ik me tot haar om het rekje met boeken aan te wijzen dat op de plankenvloer stond. Ik hield me erbij gebogen, zodat de overall nu haast helemaal open moest hangen. Ik stelde vast dat ze even een blik in deze opening wierp, doch ze hield zich alsof ze het niet had opgemerkt.... Het werd een wederzijds gevaarlijk spelletje. Ik werkte gewoon door, alsof ik niet wist dat mijn overall nu reeds helemaal openhing en zij bleef even gewoon toekijken, als naar een man die bij hen aan huis aan het werk was. Ze verpinkte niet, ze maakte geen enkele ongecontroleerd gebaar, alleen streek ze af en toe een neervallende vlok haren van het voorhoofd weg.

Na de zoveelste mislukking:

... Of ik nog iets nodig had? Ik kón nog iets gevraagd hebben maar ik wist me er het vijfde wiel aan de wagen, betaalde keek naar haar opgeduwde tieten in de blouse en ging weg. Kontakt, kontakt met andere mensen ... ik was in het leven der anderen slechts een spelbreker.

Gemiste kansen

Het kijken naar anderen wordt driester. Hij probeert met geveinsde toevalligheid in de nabijheid van meisjes en vrouwen te komen. De voyeur wordt een exhibitionist maar hij wordt niet 'opgemerkt', wel achtervolgd als viererik.

Zien en gezien worden wil hij, maar oogcontact is er zelden. Een ontmoeting van de ogen zou de ander misschien werkelijk dichterbij brengen. Ook dat is

niet voor hem weggelegd. Er is slechts het vluchtige en angstige oogcontact. Eenmaal lijkt er meer te gebeuren:

Het pad was zo smal dat ze me bijna aanraken moest. En toen gebeurde wat, dat ik nu nog met wat stil verdriet beschrijven moet... ze wendde de blik van mijn stijve en keek me diep, diep, in de ogen. En wat ik in háár ogen zag valt niet te zeggen. Het was begeerte, verlangen, misschien zelfs liefde, maar ook afschuw en vooral angst. Het was dat alles samen, en nog iets méér. En misschien zag ze in mijn eigen ogen dezelfde begeerte naar haar, dezelfde liefde voor haar, en dezelfde afschuw and angst voor mezelf. Er ging een schok door me heen....

Hij probeert haar terug te vinden, vergeefs uiteraard. Hij wordt ouder en triester. Meisjes vernederen hem en lachen hem uit. Hij is een sukkel, een buitengeslotene. Dan ontdekt hij een ander jachtterrein: de volle bus waarin hij de lichamen van meisjes en vrouwen quasi toevallig kan voelen.

Ik werd verder opgedrongen, tot tegen de achterraut van de bus aan. En mijn hart gaf een sprong toen ik ontdekte een dertienjarige dicht bij me te hebben. Opnieuw lag mijn hand tegen een dij aan.... Ik trachtte, achter haar staande, het gezichtje te zien. Maar ze keek net als ik daarstraks de wegsnellende straten na.... Aan de halte maakte ik me met natte broek los, en liep door. Het lag aan mij, dacht ik, het lag aan mij dat ik nooit met een vrouw wat te doen had, ik was er te bang voor geweest.

In de herinneringen van de man is het misverstand, de gemiste kans de eigenlijke tragiek van zijn leven. Tegelijkertijd verschaffen die gemiste kansen hem de grootste vreugde omdat het niet vervullen van de droom de droom intact gelaten heeft. Dat is de meest raadselachtige ambiguïteit: dat het verdriet én de vreugde om het onvoltooide elkaar bestaansvoorwaarden zijn. De sociale betekenis van het oog kan nauwelijks treffender worden uitgedrukt dan in de figuur van de voyeur en exhibitionist, degene die wil *zien* en *gezien worden*. Het zien vervangt het zijn. In het levensverhaal van de man (die geen naam krijgt in Boons roman) wordt het absurde geloofwaardig. Hij doet wat hij niet wil en verzuimt datgene te doen wat hij zou willen doen. Het oog is de grote verwarringstichter, niet alleen in dit verhaal.

Gegrepen worden

Boons roman is een allegorie van een algemeen maatschappelijk verschijnsel: uit schaamte, of eigenlijk uit angst voor schaamte, doen mensen

wat zij niet willen. De onzekerheid over de reactie van de ander als ik mij bloot geef, weerhoudt mij ervan mij bloot te geven en ook de ander houdt zich om die reden gedekt. Op die wijze blijft men elkaar onthouden wat men het liefst zou delen. Zelfs als de ander toenadering zoekt, reageer ik misschien – tegen mijn wil – afhoudend of afwijzend omdat ik in onzekerheid verkeer over zijn bedoelingen. Ieder zich-bloot-geven houdt enkele vluchtwegen open: de mogelijkheid te ontkennen dat er van toenadering sprake was.

Zo wordt alles ambigu; iedere toenadering kan tegelijkertijd een ontkenning daarvan zijn. De oogopslag, de aanspreking, de aanraking, elk gebaar kan verhuld worden in een schijn van on-bewustheid, van toevalligheid en de ander in grote twijfel brengen over de juiste betekenis ervan. De aanraking in het gedrang van de bus is een sprekend voorbeeld.

De eenzaamheid van de man komt uiteindelijk voort uit het niet gezien worden (of menen niet gezien te worden) door de ander naar wie zijn verlangen uitgaat. Zijn lijden is het feit dat hij niet gegrepen wordt door degene door wie hij gegrepen wil worden. Hij wordt zelfs niet gegrepen door de politie, hoewel hij dat steeds verwacht (en in zekere zin ook verlangt). Zijn niet-gezien en niet-gegrepen worden heeft als diepste betekenis dat hij niet *begrepen* wordt. Niemand is geïnteresseerd in hem. Hij is niemand. Het zien en gezien-worden geeft het 'zijn' echter tegelijkertijd een glans die het van zichzelf niet heeft. Het wordt vervuld van een diepe betekenis omdat er de belofte van *meer* is: de aanraking. De gelukzaligheid van de aanraking is 'reëel' zolang hij niet heeft plaatsgehad. De belofte die in het zien besloten ligt is rijker en inniger dan de 'werkelijkheid'. Geen wonder dat het zien zo verslavend is. De uiteindelijke vervulling van de belofte kan een ontgoocheling zijn. Het einde van de roman maakt dit verpletterend duidelijk. Een vrouw ontfermt zich uiteindelijk over hem en neemt hem in huis.

Voor de eerste maal in mijn leven bereed ik nu een vrouw. Ik had er niet het minste genot of de minste vreugde aan. Je hoeft naar niets te kijken, zei ze.... Ik deed het alsof het een plicht was, en schoot mijn zaad binnen in haar. Zo was het dus met alle anderen, die ik benijd en vervloekt had. Een plicht die je volbrengt zonder vreugde, zonder dat tikkeltje gevaar, zonder de opwinding hiervoor in de gevangenis te kunnen terecht komen.

De eenzame man, die zijn grootste vreugden met zijn ogen beleefd heeft, volbrengt wat hij altijd verlangd heeft met gesloten ogen.

Enkele gedachten en passages in dit essay zijn afkomstig uit een eerdere tekst in het Hollands Maandblad

Literatuur

Boon, L.P. *Eros en de eenzame man. Een droefgeestig en schandelijk porno-verhaal*. Amsterdam: Arbeiderspers, 1980.

Geest, S. van der. Ogen, eros en eenzaamheid. De antropologie van Louis Paul Boon. *Hollands Maandblad* 30 (2), Nr. 495: 3639.

Groot, G. De verstolen blik. *De Groene Amsterdammer* 28 oktober 2000, pp. 21-25.

Malinowski, B. *The sexual life of savages in North Western Melanesia*. London: Routledge & Kegan Paul, 1929.

Meininger, J.V. *Vertoog over de liefde*. Utrecht: Aula / Het Spectrum, 1987.

Moravia, A. *De voyeur*. Amsterdam: Uitgeverij Wereldbibliotheek, 1987.